

FILOSOFIJA IR PSICHOLOGIJA

Apie ribą tarp metafizikos ir mokslo

SKAISTĖ LASKIENĖ

Šis klausimas pirmą kartą buvo iškeltas XVII a. mokslo revoliucijos metu, kai ėmė ryškėti skirtumai tarp specialiųjų mokslų (pirmiausia eksperimentinės gamtybos) ir metafizikos metodų. Šį klausimą vėliau kėlė D. Hume'as, I. Kantas, O. Comte'as. XX a. pradžioje loginiai pozityvistai priešė prie išvados, kad metafizika yra kliūtis mokslo plėtotei, todėl pastarasis turi nuo jos visiškai atsiriboti.

Su pozityvistiniu požiūriu į metafizikos vertę nėra pagrindo sutikti. Tai, kad idėjos ir koncepcijos, kurias įvairūs mąstytojai vadino metafizinėmis, darė ir daro didelį (ir teigiamą) poveikį mokslui, šiandien nekelia didesnių abejonių. Tačiau tai nereiškia, kad pats klausimas apie metafizikos ir mokslo ribą neturi prasmės. Juk neatsakius į jį, sunku kalbėti ir apie patį metafizikos poveikį mokslui. O šis klausimas yra labai svarbus aiškinant filosofijos ir specialiųjų mokslų santykį.

Ieškant atsakymo į klausimą apie tai, kas skiria metafiziką nuo mokslo, tenka iš karto konstatuoti, kad metafizikos sąvoką filosofai ir mokslininkai traktavo skirtingai. Tai yra visiškai natūralu. Viena vertus, metafizikos vardu vadinamos disciplinos ar tyrimų srities vieta ir vaidmuo žiniijoje laiko tėkmėje kito. Kito ir jos santykis su mokslu. Todėl bent iš dalies turėjo keistis ir jos turinys, pati metafizikos samprata. Antra vertus, metafizikos ribų aiškinimas priklauso ir nuo to, kaip konkretus tyrinėtojas vertino metafizikos rezultatus. Pavyzdžiui, pozityvistinės pakraipos mąstytojai, priešpriešindami mokslą metafizikai, iš esmės sąmoningai siaurindavo metafizikos problematiką, nes priešingu atveju griežtų ir neperžengiamų ribų tarp (pozityvaus) mokslo ir metafizikos egzistavimą pernelyg jau sunku būtų pagrįsti.

Matyt, būtent todėl XX a. R. Carnapas, apibūdindamas metafiziką, ją iš esmės tapatina su aiškinimu to, kas yra "virš ar anapus patyrimo". Tiesa, jis kartu pabrėžia, kad ši problematika konstituoja metafiziką tik "siaurąja prasme". Betgi į metafiziką "plačiąja prasme" iš visų epistemologinių problemų R. Carnapas įtraukia tik daiktų "realų egzistavimą" liečiančius klausimus. Verta paklausti: kodėl? Ar tik ne todėl, kad tiek transcendentinės metafizikos sprendiniai, tiek epistemologiniai teiginiai, susiję su realaus eg-

zistavimo problema, negali būti verifikuoti ta prasme, kuria pastarąjį terminą vartojo loginiai empiristai? Jeigu sutiksime su šia hipoteze, tai loginių empiristų tezė „Metafizikos teiginiai yra neverifikuojami“ teks pripažinti elementaria tautologija, neturinčia didesnės pažintinės reikšmės. O tai leidžia manyti, kad netgi metafizikos „plačiaja prasme“ samprata, kuria rėmėsi R. Carnapas, yra dirbtinai susiaurinta.

Loginiai empiristai labai vertino I. Kanto filosofiją ir buvo gerai su ja susipažinę. Vardydami įvairių epochų ir įvairių pakraipų metafizikus (į tą sąrašą pateko absoliuti dauguma žymiausių praeities ir XX a. filosofų), jie niekada tarp jų neminėdavo Kanto. Bet Kantui, nepaisant visos jo transcendentinės metafizikos kritikos, vargu ar būtų priimtina tokia metafizikos samprata, kuria remiantis jo nebūtų galima likyti metafiziku. Verta pabrėžti ir tai, kad metafiziku loginiai empiristai nelaikė ir Aristotelio, nors jo pagrindinio veikalo pavadinimas (nors ir ne paties Aristotelio jam duotas) tapo visų pozityvistų taip nemėgstamos disciplinos pavadinimu. Pasak loginių empiristų, daugelis Aristotelio teiginių yra klaidingi, bet toli gražu nėra beprasmiai ir šiuo atžvilgiu ryškiai skiriasi nuo metafizikų teiginių. Bet juk Aristotelio idėjos buvo daugelio epochų metafizikų orientyras. Todėl nelabai aišku, kaip galima Aristotelio koncepcijas laikyti vertomis dėmesio (nors ir klaidingomis), o jo sekėjų – neturinčiomis jokios pažintinės vertės?

Visa tai rodo, kad, nusakant metafizikos sąvokos turinį, nėra pakankamo pagrindo vadovautis loginių empiristų požiūriu. Bet kuo gi vadovautis? Marksistine tradicija? Ir ji mažai ką duoda, nes marksistinėje (ypač tarybinėje) literatūroje metafizikos sąvokos turinį deformuoja metafizikos priešprieša dialektikai, prieštaraujanti metafizikos sąvokos vartosenai tiek ankstesnėje, tiek ir šiuolaikinėje pasaulio filosofijoje. Siekiant apibūdinti metafizikos sąvoką, nuo jos vartosenos nemarksistinėje filosofijoje atsiriboti, aišku, neįmanoma, nes svarbiam ir senam filosofijos terminui suteikti naują ir filosofų bendrijos nepripažintą prasmę vargu ar tikslinga.

Patyrinėjus, kokia prasme dauguma šiuolaikinių ir ankstesnių autorių vartoja metafizikos terminą, tenka konstatuoti, kad, nepaisant įvairių niuansų ir variacijų, literatūroje faktiškai susiduriame su dviem pagrindinėmis pozicijomis. Pirmosios šalininkai metafiziką tapatina iš esmės su ontologija, kaip disciplina, nagrinėjanti bendriausius būties (daiktų) pradus, principus, esmę ar prigimtį. Šią poziciją sąlygiškai galima pavadinti aristoteliška, nes būtent Aristotelis „Metafizikoje“ šią problematiką visų pirma ir nagrinėja. Toks požiūris į metafiziką neabejotinai vyravo iki XVIII a.; jis turi šalininkų ir šiandien.

Kitą poziciją sąlygiškai būtų galima pavadinti kantiškąja: jos šalininkai metafizikos terminą plačiai taiko ne tik ontologijai, bet ir epistemologijai. Negana to, daugelis jų skeptiškai, kaip ir pats Kantas, vertindami galimybes racionaliai tirti daugelį tradicinių ontologijos problemų, gvildenamų transcendentinėje metafizikoje, pavyzdžiui, Dievo ar nemirtingos žmogaus sielos prigimtį, svarbiausiais metafizikos klausimais šiandien laiko ne ontologines, o epistemologines problemas.

Diferencijuodami šias dvi pagrindines metafizikos sampratas, turime, aišku, pabrėžti, kad ontologijos terminui teikiame tradicinę prasmę, o ne tą naują, kuria jis buvo pradėtas vartoti XX a. humanistinėje, ypač egzistencijos filosofijoje, nutrinant pamažu ribą tarp ontologijos ir filosofinės antropologijos.

Taigi plačiąja prasme metafiziką turbūt būtų galima nusakyti kaip discipliną, nagrinėjančią tiek būties pradus, tiek ir pažinimo principus. Būties ir pažinimo teoriją sunku atskirti dėl daugelio priežasčių. Bene svarbiausia iš jų yra ta, kad filosofinė refleksacija, netgi jei jos tikslas yra būties pradų išaiškinimas, visada nukreipta į mąstymo, pažinimo procesą. Žinoma, vadinamosios "iracionalistinės" filosofijos šalininkai dažnai mėgsta teigti, kad jie disponuoja kitokiais, nereflektyviais, tikrosios būties prigimties atskleidimo metodais. Tačiau mes nuo jų sąmoningai atsiribojame. Ir tai darome ne todėl, kad nejaučiame tokiai filosofijai ypatingų simpatijų, o todėl, kad jos ir racionalistinės filosofijos santykis su mokslu visai kitoks. Mokslas ar, tiksliau, specialieji mokslai patys išaugo iš racionalistinės filosofijos gelmių, ir ši niekada nesiekė griežtai atsiriboti nuo mokslo, paprastai siekdama jį globoti ir nustatyti efektyvius mokslinio tyrimo metodus bei patikimas mokslinio pažinimo prielaidas. O bent jau egzistencijos (mažesniu mastu gyvenimo) filosofija sąmoningai priešpriešina save mokslui. To priešpriešinimo pagrindas yra nuostata neturėti nieko bendra su mokslu, nes esą mokslinės analizės metodais negali būti sprendžiamos pagrindinės filosofijos problemos ir visų pirma žmogaus būties problema. Kodėl? Todėl, kad moksliniais metodais gali būti tyrinėjami tik užbaigti, determinuoti ir deindividualizuoti daiktai, o ne atviros, laisvos ir nepakartojamos asmenybės egzistencija. Pozityvistinių idėjų veikiami mokslininkai siekė atsiriboti tiek nuo "iracionalistinės", tiek ir nuo racionalistinės filosofijos, nepaisant pastarosios atstovų (bent jau jų daugumos) pastangų įrodyti, kad tokiam atsiribojimui ir atsitvėrimui nėra pagrindo. Tuo tarpu egzistencialistai patys bėgo nuo mokslo.

Tagi palikę "iracionalistus" nuošaly, grįžkime prie racionalistinės metafizikos ir mokslo santykio problemos. (Kabutes, kalbėdami apie "iracio-

nalistus" ir jų filosofiją, naudojame todėl, kad, griežtai kalbant, toje filosofijoje, galbūt priešingai jos šalininkų norams, niekaip neįmanoma išvengti racionalaus mąstymo pradų; filosofinis diskursas, nors ir kokio jis pobūdžio būtų, reikalauja loginio nuoseklumo, argumentacijos ir daugelio kitų ratio atributų.)

Bandydami fiksuoti skirtingas metafizikos sąvokos prasmes – aristotelišką ir kantišką, mes iki šiol rėmėmės ontologijos ir epistemologijos terminais. Čia būtų galima mums papriekaištauti, kad tokiu būdu mes tik diferencijavome dvi sąvokos prasmes, bet pačios sąvokos pakankamai neišaiškinome, nes tiek ontologijos, tiek epistemologijos turinys ir problematikos ribos nėra visiškai apibrėžti dalykai. Kadangi toks priekaištas yra tam tikru mastu pagrįstas, reikia paieškoti ir kitų metafizikos (vartosime toliau šį terminą plačiąja prasme) identifikavimo būdų.

Paprasčiausias kurios nors disciplinos identifikavimo būdas yra jos objekto apibrėžimas. Deja, šitaip identifikuoti vargu ar imanoma, nes daugelis filosofų pripažįsta, kad metafizika, kaip filosofija apskritai, savo apibrėžto objekto neturi. Tai išplaukia, pirma, iš to, kad filosofija, nagrinėdama mąstymą ir idėjas, gvildena labai daug skirtingo pobūdžio klausimų, ir, antra, iš to, kad tie klausimai paprastai susiję ne su kokiu nors aiškiai fiksuotu objektu, o subjekto ir objekto santykiu, tiksliau, įvairiais to santykio aspektais.

Dėl to bendrą pozityvią metafizikos charakteristiką pateikti sunku. Kadangi tas sunkumas yra esminis, norom nenorom tenka daugiau dėmesio skirti negatyviam metafiziniam apibūdinimui, nusakymui to, kas metafizika nėra. Toks metafizikos nusakymas negali būti labai informatyvus, nors, kita vertus, negatyvus dalyko apibūdinimas pagrįstai gali būti laikomas jo apibrėžimo pagrindu ar bent sudedamąja dalimi – ne veltui senieji logikai taip dažnai kartoję, kad *omnis determinatio est negatio*. Taigi kas metafizika nėra?

Ji nėra daug kas, pavyzdžiui, menas, religija ar politika. Bet ieškodami negatyvaus dalyko apibūdinimo, paprastai siekiame nusakyti visų pirma jo santykį su panašiausiu į jį dalyku, nes būtent šiuo atveju *negatio* didžiausiu mastu yra *determinatio*. Ir čia mes, gal kiek ir paradoksaliai, turime grįžti prie to, nuo ko pradėjome, ir konstatuoti, kad svarbiausia negatyvi metafizikos charakteristika yra ta, jog metafizika nėra mokslas. Ši charakteristika svarbiausia būtent todėl, kad metafizika artimiausia kaip tik mokslui. Todėl norint nusakyti, kas yra metafizika, būtina vienaip ar kitaip nubrėžti ribą tarp jos ir mokslo. Pozityvistai siekė demarkuoti metafiziką ir mokslą, kad apsaugotų mokslą nuo pragaištingos metafizikos įtakos. Bet atriboti metafiziką ir mokslą reikia ir siekiant apibūdinti pačią metafizikos sąvoką.

Tai juo svarbiau, kad bandydami išsiaiškinti metafizinių klausimų pobūdį, nuolat susiduriame su tuo, jog perėjimas iš mokslo į metafiziką yra susijęs su tam tikros ribos peržengimu. Kol keliame klausimą, kokia yra konkretaus reiškinio priežastis, esame mokslo ribose. Bet iškėlę klausimą, kas yra priežastis, mes tas ribas peržengiame.

Kol keliame klausimą, ar kuris nors reiškinio aiškinimas yra teisingas, keliame mokslinį klausimą. Bet pateikę klausimą, kas yra aiškinimas ir supratimas, taip pat klausimą, kas yra tiesa, mes vėl peržengiame mokslo ribas. Metafizikas jas peržengia ir klausdamas, kodėl išvis pasaulis egzistuoja, užuot klausęs, kaip klausia mokslininkas, kodėl egzistuoja vienas ar kitas reiškinys, daiktas ar rūšis.

Galima sakyti, kad riba čia neperžengiama – tiesiog metafizikas gvildena bendriausius klausimus. Su tokiais tvirtinimais išties dažnai tenka susidurti. Bet juos reikia patikslinti. Bendriausius (logine prasme) klausimus galima suprasti kaip klausimus, kurių prigimtis yra tokia pati, kaip ir mažiau bendrų klausimų. Bet keliant metafizinius klausimus, tam tikra riba neabejotinai yra peržengiama, nes iš esmės pasikeičia klausimo prigimtis. Jis jau negali būti sprendžiamas tais pačiais metodais, kuriais buvo sprendžiamas mažiau bendras klausimas.

Galima būtų teigti, kad metafiziniai klausimai ne tik bendriausi, bet ir fundamentalūs. Tačiau fundamentalūs gali būti ir mokslo klausimai. Fundamentalieji metafizikos klausimams, ne taip, kaip fundamentalieji mokslo klausimams, būdinga tai, kad pastarieji sprendžiami remiantis tam tikrais įprastais samprotavimo, aiškinimo ir t. t. standartais, o metafizikoje įprastų ir neginčijamų teoretizavimo standartų išvis nėra. Tiesa, metafizikas, kaip ir mokslininkas, siekia suprasti ir paaiškinti, bet tas supratimas ir aiškinimas yra kitoks negu mokslininko. Metafizikas, nagrinėdamas fundamentalius klausimus, nesiremia (bent jau tiesiogiai) stebėjimu ir eksperimentu, bet tai nereiškia, kad jis naudoja vien teorinio (o ne eksperimentinio) mokslo metodus ir nieko daugiau.

Visi šie negatyvūs metafizikos apibūdinimai palieka, aišku, intelektualinio nepasitenkinimo kartėlį. Mes norėtume apibrėžti, kas yra metafizika, o sužinome (jei apskritai sužinome) tik tai, kas ji nėra. Bandydami sušvelninti tą nepasitenkinimą, galime, kaip jau ne kartą buvo daroma, pasakyti, jog metafiziniai klausimai kyla iš nuostabos dėl tokių elementarių dalykų, kuriais normalus, t. y. nefilosofuojantis žmogus išvis nesistebi. Bet ir šiuo atveju turėsime konstatuoti, kad mokslinės problemos taip pat kyla iš nuostabos – tik metafiziko nuostaba yra kitokia negu mokslininko.

Beje, loginių empiristų bandymas demarkuoti mokslą ir metafiziką remiantis verifikacijos principu buvo grynai loginiu požiūriu daug griežtesnis. Jie, kaip ir kritiniai racionalistai, formulavo aiškius demarkacijos kriterijus. Pripažinome, kad jie yra nepriimtini, bet tai nereiškia, kad mes galime pasiūlyti neginčijamą, teisingą demarkacijos kriterijų, kuris nenusileistų anksčiau minėtiems kriterijams savo griežtumu bei tikslumu. Neginčijamo metafizikos ir mokslo demarkacijos kriterijaus, matyt, iš principo neįmanoma suformuluoti – tai prieštarauja pačiai metafizikos prigimčiai ir galimybei joje ginčyti bet kokius mąstymo standartus, taigi ir visus demarkacijos kriterijus.

Loginių empiristų ir kritinių racionalistų siūlyti demarkacijos kriterijai yra nepriimtini ne tik todėl, kad funamentalūs mokslo teiginiai negali būti galutinai verifikuojami ar falsifikuojami ir tuo atžvilgiu nesiskiria nuo metafizinių teiginių. Jie nepriimtini ir todėl, kad demarkuojant metafiziką ir mokslą labai svarbu pabrėžti, jog skirtingas yra ne tiek vienos ar kitos tyrimų srities teiginių, kiek klausimų pobūdis, taip pat jų kėlimo ir nagrinėjimo būdas. R. Carnapas ir jo bendraminčiai traktavo mokslą kaip teiginių sistemą. Analogiškai ir į metafiziką jie žiūrėjo kaip į teiginių (tiesa, neturinčių tikros pažintinės vertės, tiksliau, pseudoteiginių) sistemą. Tačiau tiek mokslas, tiek metafizika yra visų pirma tam tikros žmogaus intelektualinės veiklos sritys. Teiginiai tėra objektyvizuoti tos veiklos rezultatai. Žinoma, metafizikos teiginių, kaip atsakymų į metafizinius klausimus, pobūdis yra susijęs su metafizikoje keliamų klausimų pobūdžiu ir su metafizikui būdingomis nuostatomis. Kadangi jo klausimai išeina už mokslo ribų, tai, aišku, atsakymų į juos pagrįstumas negali būti įrodytas taikant tik mokslo metodus. Atsakymai į metafizikos klausimus negali būti empiriškai verifikuoti ar falsifikuoti. Jų ryšys su stebėjimu ir eksperimentu yra iš tikro menkas. Mes turime galvoje, aišku, metodologinį ryšį, nes kai kurių metafizinių koncepcijų, pavyzdžiui, pitagoriečių, genetinis pagrindas buvo, bent jau iš dalies, patyrimas.

Kalbant apie metafizikos klausimus ir stengiantis atriboti juos nuo mokslo klausimų, reikia pabrėžti, kad jie iš principo negali būti galutinai išspręsti. Negali būti taip išspręsti remiantis ne tik empiriniais, bet ir teoriniais mokslo metodais. Tuo jie skiriasi ne tik nuo gamtos (empirinių) mokslų klausimų (tuos mokslus turėjo galvoje loginiai empiristai ir kritiniai racionalistai, siekdami atskirti juos nuo metafizikos), bet ir nuo matematikos klausimų. Šis skirtumas plaukia iš to, kad metafizikas turi teisę (ar net pareigą) suabejoti bet kokiomis priimtomis klausimo sprendimo prielaidomis ir bet kokiais sprendimo standartais.

Mokslininkas visada veikia tam tikros žinių sistemos viduje. Jis gali ginčyti vienus ar kitus tos sistemos elementus, bet jis negali, išlikdamas mokslininkas, atmesti metafizinio tos sistemos pagrindo. Tai padaręs, jis pradeda veikti ne kaip mokslininkas, o kaip filosofas. Tuo požiūriu mokslininkas labiau suvaržytas, jo intelektualinė laisvė yra mažesnė. Žinoma, tokia jo padėtis turi aiškių privalumų – būdamas suvaržytas, jis turi tvirtą pagrindą: priimtas prielaidas ir standartus. Remdamasis tuo pagrindu, jis gali rasti tokį nagrinėjamos problemos sprendimą, kurį mokslinė bendrija pripažins kaip neginčytiną, taigi bent jau sąlygiškai galutinį. Galutinį, žinoma, tik tam tikram istoriniam laikotarpiui, nes vėliau viena ar kita priimta prielaida bei standartas gali būti (ne be metafizikų pagalbos) pakeisti. Mokslo žinių negalime laikyti absoliučiai tikromis. Metafizikos žinių ar, tiksliau, koncepcijų skirtumą nuo mokslo žinių lemia tai, jog jos ne tik kad nėra absoliučiai tikros laiko perspektyvos požiūriu, bet nėra sąlygiškai tikros tuo metu, kai formuluojamos. Jas galima ginčyti iš karto. Juk jokių priimtų prielaidų ir standartų, kuriuos jos galėtų tiksliai atitikti, metafizikoje neturime.

Kai metafizika pretendavo į mokslo karalienės vietą, metafiziniai teiginiai buvo priešinami su paprastais mokslo teiginiais remiantis priešingu negu čia pateiktas jų episteminio statuso vertinimu. Metafiziniai teiginiai buvo priešpriešinami atsitiktiniams, t. y. galimą dalykų padėtį fiksuojantiems, mokslo (bent jau empirinio) teiginiams kaip būtinį, apodiktinius teiginiai. Toks priešpriešinimas, mūsų nuomone, nepagrįstas. Metafizikos teiginiai negali tiesiogiai prieštarauti mokslo faktams. Bet tai dar neteikia pagrindo laikyti juos būtiniais. Mokslo faktams negali prieštarauti (griežta logine prasme) ir beletristų kūriniai, bet tai nereiškia, kad jie turi išreikšti būtinąs tiesas.

Šis palyginimas nėra atsitiktinis – tikri metafizikai ištis yra ne tik teoretikai, bet iš dalies ir menininkai. Loginiai empiristai, tiesa, gal ir ne pirmieji, tą metafizikų panašumą į menininkus yra pastebėję. Tačiau menkindami metafiziką, jie traktavo jos atstovus kaip pseudomenininkus, kurie, nesugebėdami gerai išmukti, pavyzdžiui, muzikos kūrinių kompozicijos taisyklių, pradeda jungti ne garsus, o sąvokas. Tais junginiais jie, kaip ir muzikai, žadina tam tikras emocijas, bet neperteikia ir negali perteikti prasmingų minčių.

Mūsų požiūris į metafiziką yra kitoks. Metafizikai iš tikro dar labiau kaip mokslui būdingas kūrybiškumas. Priimtų tyrimo prielaidų bei standartų stoka sudaro didesnę erdvę laisvam kūrybinės minties polėkiui. Metafizi-

kai paprastai siekia išlaikyti teoretizavimo formą, bet netgi ir ją traktuoja žymiai laisviau negu teoretikai mokslininkai.

Ką tai duoda pozityvaus? Visų pirma tai, kad metafizinės idėjos ir koncepcijos mokslui yra platus ir gilus inspiracijos šaltinis, iš kurio, reikalui esant, galima pasisemti naujų minčių. Žinoma, metafizikos paskirtis nėra vien tik aptarnauti mokslą ir apie minėtą jo idėjų panaudojimą metafizikas gali išvis negalvoti. Tačiau prirėkęs, ypač mokslo krizės metu, kai norom nenorom tenka atsisakyti daugelio mokslo dogmų, metafizika pasirodo kaip neišsamiama ir neįkainojama naujų idėjų versmė. Toli gražu ne atsitiktinis dalykas yra tas, kad moksle revoliucijas daro tie tyrinėtojai, kurie gilinausi į metafiziką ir supranta jos vertę, – čia užtenka, apsiribojant XX a., paminėti A. Poincaré, A. Einsteina, N. Bohrą, W. Heisenbergą. Minėtu atžvilgiu metafizikos santykis su mokslu yra panašus į matematikos santykį su gamtotyra. Matematika kuria savo aparatą ir teorijas visų pirma vidinės savo raidos logikos verčiama. Nors ji atsirado dėl praktinių poreikių spaudimo, bet palyginti greitai įgavo nemažą autonomijos laipsnį. Ta autonomija ne tik kad nesumenkino matematikos panaudojimo galimybių, bet, priešingai, jas išplėtė, nes iškilus kokiai nors praktinei ar mokslinei problemai, dažnai nereikia jos sprendimui kurti specialaus matematinio aparato – užtenka peržvelgti turimų matematinių teorijų banko turinį ir pasinaudoti tuo, kas jame jau yra.

Panašiai ir metafizika. Ji neprivalo spręsti konkrečių praktinių ir mokslinių problemų (nors daug metafizinių klausimų vienaip ar kitaip siejasi su mokslo raidos poreikiais), bet ji įgalina sukurti tarytum kokį intelektualinį metafizinių idėjų ir koncepcijų banką, kuriuo reikiamu momentu gali pasinaudoti mokslininkas, žinantis, kas tame banke saugoma. Indėlio senumas neturi reikšmės – Galilėjus pasinaudojo pitagoriečių idėjomis, E. Machas, D. Hume'o, W. Heisenbergas-Platono etc.

Taigi metafizinių klausimų skirtumą nuo mokslo klausimų galima būtų trumpai nusakyti taip:

- 1) jie kalba ne apie aiškiai apibrėžtą objektą, o apie subjekto ir objekto santykį;
- 2) jie yra bendresni ir fundamentalesni;
- 3) jie yra iš principo galutinai neišsprendžiami, nors ir galimi racionaliai svarstyti;
- 4) juos sprendžiant kūrybiniam mąstymui atsiveria platesnė erdvė negu moksle;

5) keliant ir sprendžiant metafizinius klausimus mokslo ribos peržengiamos, empirinių jo metodų išvis atsisakoma, o teoriniai mokslinio mąstymo metodai papildomi įžvalga ir refleksija.

Paskutinį teiginį reikėtų pakomentuoti. Mokslo ribų peržengimą reikia visų pirma suprasti kaip atsisakymą besąlygiškai laikytis mokslinio tyrimo prielaidų ir standartų, t. y. tam tikru laikotarpiu moksle pripažintų principų, normų, kriterijų ir idealų. Žinoma, tie standartai varijuoja pereinant nuo vienos mokslinės disciplinos prie kitos ir fiksuoti juos nėra lengva. Vargu ar galima sutikti su K. R. Popperiu ir jo šalininkais, kad svarbiausias skiriamasis mokslo bruožas, į kurį vienaip ar kitaip galima redukuoti likusius, yra kritiškumas. Šiuo atžvilgiu nėra pagrindo metafizikos ir mokslo priešpriešai – metafizikai taip pat gali būti labai kritiški. Svarbiau turbūt pabrėžti, kad metafizikų keliamoms problemoms nepakanka pripažintų mokslo tyrimo būdų bei metodų. Todėl mokslininko akimis žiūrint metafizika neišvengiamai yra spekuliatyvaus mąstymo produktas, o tokio mąstymo pagrindu reikėtų, matyt, laikyti mūsų jau minėtą įžvalgą ir refleksiją.

Įžvalga (nors toli gražu ne vien ja) rėmėsi daugiau tradicinė metafizika, o naujaisiais laikais metafizikai aiškiai įsisąmonino, kad svarbiausias jų instrumentas yra refleksija. Metafiziko, ne taip kaip mokslininko, mintis nukreipta ne tiesiogiai į objektą, o į mąstymą ir jo idėjas; tiek, kiek metafizika šiandien kalba apie realybę, ji tai daro projektuodama į tikrovę minties struktūros tyrimo rezultatus.

Šioje vietoje dera atkreipti dėmesį į tai, kad, be metafizikos kaip filosofijos skyriaus (pagrindinio) sampratos, šis terminas kartais vartojamas nusakyti apibrėžtai filosofinio mąstymo epochai, taigi ir tam tikram filosofinio mąstymo būdai. Dėl Hegelio įtakos marksistinėje filosofijoje metafiziką imta priešpriešinti dialektikai. Abejotina tendencija, nes tai darant dialektikos sąvoką tenka pernelyg išplėsti, o metafizikos – susiaurinti, priskiriant jai daugiausia antraeilius ir trečiaeilius filosofus, tokius kaip K. Wolfas ar P. Holbachas. Daug natūralesnis ir žymiai plačiau pasaulyje paplitęs yra metafizinės filosofijos priešpriešinimas kritinei. Pastarajai, prasidedančiai Kantu, šiandien paprastai priskiriamos taip pat įvairios XX a. analitinės filosofijos formos bei hermeneutika.

Metafizinės ir kritinės filosofijos priešpriešos pagrindas yra toks: (tradicinė) metafizinė filosofija yra, girdi, dogmatiška ir neskiria reikiamo dėmesio savo pačios pagrindų tyrimui. O kritinė filosofija tiek filosofiniu, tiek lingvistiniu savo pavidalu remiasi požiūriu, kad nėra tokio patogaus taško, iš kurio (pakilus iki jo) galima būtų apžvelgti iš išorės žmogiškosios minties

ir patyrimo pasaulį bešališko stebėtojo akimis. Kantas, tai konstatavęs, pripažino, kad filosofija negali peržengti patyrimo ribų (pabrėšime, kad tai yra ne tas pats, kaip peržengti mokslo ribas), ir todėl jos uždavinys gali būti tik sisteminga žmogiškojo mąstymo kritika, siekiant pademonstruoti transcendentinės metafizikos negalimumą. O analitinėje filosofijoje ir artimose jai filosofijos kryptyse (psichologinė) mąstymo kritiką pakeičia kalbos, kaip minties raiškos būdo, kritika. Mąstymas tampa tikrai filosofiniu tik tuo atveju, jei jis visiškai sąmoningai atsisąsina į save patį.

Neabejotina, kad "Grynojo proto kritika" buvo svarbus posūkis taškas filosofijos istorijoje, nors, tiesą sakant, dekartiškas posūkis turbūt buvo ne mažiau reikšmingas. Pripažįstant Kanto svarbą filosofijos raidai, vis tik, matyt, nebūtų galima sutikti su teze, kad po Kanto metafizika nustoja egzistavusi, ir netgi su teze, kad Kanto negalima laikyti metafiziku. Kantas tik transformavo metafiziką, paversdamas ją iš transcendentinės disciplinos transcendentaline, bet jokių būdu jos nesunaikino. Žinoma, pokantiškoji metafizika gerokai skiriasi nuo ankstesnės. Tačiau mąstymo kritika ir refleksija nėra Kanto išradimas. Ją mes galime aptikti ir transcendentinėje metafizikoje. Užtenka paminėti jos klasiką Platoną – juk jo idėjų teorija yra visų pirma būtent mąstymo kritikos ir refleksijos produktas. Refleksija yra labai svarbus metafizinio filosofavimo, o ne vien kritinio elementas. Kitas dalykas, kad pokantiškoje filosofijoje jos vaidmuo ir reikšmė suvokiami daug aiškiau negu seniau. Taip yra todėl, kad metafizikos atribojimo nuo mokslo problema, pradėta nedrąsiai kelti XVII a., aiškiai suformuluojama tik XVIII a., kai pats mokslas, suvokęs savo galią ir savitumą, pradeda ginčyti metafizikos pažintines pretenzijas. Ribą tarp metafizikos ir mokslo nubrėžti išties sunku. Aptarę keletą veiksnių, komplikuojančių demarkacijos problemos sprendimą, apsiribosime viena papildoma pastaba.

Ribos tarp metafizikos ir mokslo neapibrėžtumą, veikiau, punktyriškumą sąlygoja ir tai, kad ta riba yra nuolat peržengiama, be to, iš abiejų pusių. Viena vertus, mokslinis tyrimas duoda peno metafizikai, ir reflektyvus žvilgsnis, nukreiptas į mokslinę mintį, atsimušdamas nuo jos, virsta dažniausiai mintimi, kurią jau reikia traktuoti ne kaip mokslinę, o kaip metafizinę.

Antra vertus, metafizinė idėja lengvai ar sunkiai, bet gali būti ir yra dažnai transformuojama į mokslinę. Ir dar: riba tarp mokslo ir metafizikos yra paslanki. Problema yra metafizinė, jei ji negali būti išspręsta turimais mokslo metodais. Bet juk mokslo metodai plėtojami ir tobulinami. Todėl natūralu, kad problema, kurios mokslas negalėjo išspręsti anksčiau, gali bū-

ti jo sėkmingai sprendžiama vėliau. Paprastas pavyzdys: erdvės ir laiko problemos. Kadaise jos turėjo metafizinių problemų par excellence statusą – Kantui jos yra tokios pat neišsprendžiamos transcendentinės metafizikos problemos kaip ir Dievo ar nemirtingos sielos problemos. Šiandien mes tas problemas (bent jau erdvės ir laiko begalybės klausimą) traktuojame kaip fizikines.

Kokią išvadą būtų galima padaryti iš mūsų analizės rezultatų? Matyt, štai kokią: metafizikos ir mokslo demarkacijos problema filosofijoje buvo keliama kaip objektyvuotų mąstymo formų atribojimo problema. Šiuo aspektu mes ją ir nagrinėjome. Bet jei norėtume nuodugniau išsiaiškinti skirtumo tarp metafizikos ir mokslo pobūdį, tai turėtume palikti popieriškąjį trečiąjį pasaulį ir persikelti į žmonių interesų, nuostatų ir psichologinių orientacijų pasaulį. Ką mes jame visų pirma aptiktume?

Na, kad ir tai, jog metafizikai nebūdinga ta praktinė ar technologinė orientacija, kuri taip svarbi mokslininkui, ypač šiandien. Beje, ši aplinkybė turi įtakos ir mūsų jau minėtai didesnei metafizinio mąstymo laisvei. Su šia aplinkybe siejasi ir tokia labai svarbi metafizinio mąstymo savybė kaip jo pirmapradiškumas. Jis nuolat grįžta prie pačių pirmųjų, paprasčiausių (iš pirmo žvilgsnio) klausimų, kurie jau ne kartą buvo gvildinti. Todėl jam nebūdingas kumuliatyvumas, be kurio mokslas negalėtų egzistuoti.

Kumuliatyvumo stoka yra ir meta zikos silpnumo, ir stiprumo ženklas. Nekaupdama (bent jau aiškiai išreikšta forma) žinių, ji tam tikra prasme lieka už bendro intelektualinės pažangos, ar bent to, kas ta pažanga laikoma, proceso ribų.

Matyt, būtent todėl tiek daug progreso entuziastų, ypač XIX ir XX a., jos taip nemėgo.

Tačiau metafizinio mąstymo pirmapradiškumas, nesirėmimas anksčiau kumuliuotomis žiniomis yra ir jos stiprybės laidas. Metafizikoje žmogus nėra tiek deindividualizuotas, socializuotas ir anonimiškas kaip moksle. Mokslininkas niekada nepradeda savo tyrimo iš pat pradžių. Jis visada remiasi anksčiau gautais rezultatais. Jis stovi ant gigantų pečių. O meta zikas stovi ant savo kojų. Jis yra vienišas šiame pasaulyje. Bet užtat jis gali iškelti tokius klausimus, kurie stovintiems ant giganto pečių niekada neateis į galvą.